

DEVLET ADAMI VE MESNEVİ ŞÂRİHİ ABİDİN PAŞA HAYATI - İDARECİLİĞİ - ESERLERİ

Arş. Gör. Nuri Şimşekler* □

Bilindiği üzere yakın tarihimize kadar devlet adamlarının bir çoğu Arapça ve Farsça'ya olan ilgilerinden dolayı bu dillerde yazılan eserlerle ilgilenmişler; bizzat kendileri de bu dillerde Türkçe olarak çeşitli konularda eserler vermişlerdir. Bu şahıslardan önemli bir simâ da çeşitli valilik görevlerinin yanısıra Hâriciye Nâzirliği'ne kadar yükselmiş, genellikle tasavvufî ve dinî konularda eserler vermiş olan Abidin Paşa'dır.

HAYATI: 11 Rebi'ül-evvel 1259 / 11 Nisan 1843 tarihinde Preveze'de doğan Abidin Paşa'nın babası Arnavutluk Hanedanından ve Çam taifesinden Ahmed b. Zeynelâbidin (Ö. 1264/1847) (1); annesi ise aynı hanedandan Çıpar ailesine mensup Sâliha Hânım'dır. (Ö. 1304/1886, **Preveze**) (2) Abidin Paşa kendisine ve ailesine ait müteferrik olarak yazdığı biyografide ailesinin şöhretinin "**DİNO**" olduğunu (3) ve yukandaki verdiğimiz tarihte çarşambayı perşembeye bağlayan gece saat dört sıralarında Preveze'de dünyaya geldiğini söyler.

* S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Araştırma Görevlisi

- 1) Bazı kaynaklarda Ahmet Dino olarak da zikredilen Ahmed b. Zeynelâbidin 1264/1847 senesinin Ramazan ayının yirmialtıncı günü Konya'da kolera hastalığı neticesinde vefat etmiş ve Alâaddin Camii'nin bahçesine defnedilmiştir. (bkz. Abidin Paşa, **Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif**, I, 8, İstanbul-1305).
- 2) Abidin Paşa, **a.g.e.**, I, 9.
- 3) Araştırmacı - Yazar Taha TOROS "**Dino**" ların kökenine dair kendisinde belgeler bulunduğunu buna göre ailenin reisinin, Şam'dan göçerek Dilvinli'ye yerleşen Hüseyin Ağa olduğunu belirtir. Çevresinde zekası ve cesaretiyle taktir toplayan Hüseyin Ağa eşraftan bir kızla evlenir. Daha sonra Korfo Adası karşısındaki Lapsi Adasını fethederek buraya yerleşir (1690). Bu Hüseyin Ağa'nın oğlu Ali, onun da oğlu Zeynelâbidin'dir. Zeynelâbidin ise makalemize konu olan Abidin Paşa'nın babasıdır. Taha Toros'un bir fotokopisini tarafımıza gönderdiği bu Tercüme-i Hâl'de Abidin Paşa, doğum tarihi olan 11 Rebi'ül-evvel 1259 hicri tarihinin 24 Mart 1843 tarihine rastladığını yazar. Fakat anılan bu hicri tarih yukarıda da belirttiğimiz gibi 11 Nisan 1843 tarihine tekabül eder. Daha geniş bilgi için bkz. Taha TOROS, "Abidin Dino" (Ressam), **Tarih ve Toplum**, Sayı: 121, s. 28 vdd., Ocak - 1994).

Yedi yaşında iken Türkçe'yi ve Yunanca'yı okuyup-yazmaya başlayan Abidin Paşa, dokuz yaşında evlerindeki özel hocasından Türkçe ve Arapça derslerde almış ve Preveze'de bulunan Kaleiçi Mektébi'ne devam etmiştir. Daha sonra ilme yatkınlığından dolayı Preveze Cami-i Şerifinde asıl işi hocalık olmayan Osman Efendi'den bazı öğrenciler ile birlikte sarf-nahiv, mantık ve Farsça dersleri almıştır. Bu arada aynı hocadan S'adi-i Şirâzî'nin Gülistân'ını, Hâfız-ı Şirâzî'nin divânını ve Mesnevî-i Şerîfi hâsseten okumuştur (4). Daha sonra hesap, kozmografya gibi ilimlerle birlikte Yunanca eserler ile de ilgilenmiştir.

1863 yılında İstanbul'a gelmiş Saray Silahşörlüğü görevinde bulunduğu sıralarda (1866-1868) Keçecizâde Fuâd Paşa'nın emir ve himayesiyle Fransız mektebine gönderilmiştir (5).

BULUNDUĞU GÖREVLER: Abidin Paşa 1866'da Arnavut soyundan olanların tercihli olarak alındığı(6) Saray Silahşörlüğü görevi ile başlayan meslekî hayatında çeşitli mutasarrıf, valilik, borsa komiserliğinin yanısıra Hariciye Nâzırlığı'na kadar yükselmiş ve en son görev olarak da Cezâir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz Adaları) valiliğinde bulunmuştur.

Abidin Paşa'nın yürüttüğü görevler sırasıyla şu şekildedir.

Abidin Paşa 1866'dan itibaren İstanbul'da 22 ay Saray Silahşörlüğü (7) görevinde bulunduktan sonra bu görevinden ayrılarak, doğum yeri olan Preveze'ye mutasarrıf muavinliği (8) ve merkez kaymakamlığı sıfatıyla gitmiş, bir müddet de mutasarrıf vekâleti görevinde bulunmuştur (9).

Daha sonra İstanbul'a dönen Abidin Paşa Aydın ili maiyyetine verilmiş, 1872 yılında ise İzmir'de kurulan Temyiz-i Hukuk Riyâseti 2. başkanlığı ve olağanüstü komisyon başkanlığına tayin edilmiştir (10). Bu komisyonun kaldırılmasıyla aynı yıl içerisinde Sofya Musarrıflığı ile görevlendirildiyse de buraya gitmeden Erbaa (Çatalca) kazasına mutasarrıf olarak tayin edilmiştir (11). Bir yıl

4) Abidin Paşa'nın kendi yazdığı terceme-i hâli, Taha TOROS Arşivi.

5) Meşhur Valliler, s. 28, İçişleri Bakanlığı Merkez Valliler Bürosu yay. Ankara - 1969.

6) a.g.e., aynı yer.

7) Silâhları kullanmakta usta olanlara verilen "Silahşör" namı padişâhın maiyyetinde muhafız olarak kullanılan kişilere de verilen bir ünvanıdır. 1908 Temmuz İnkılâbından sonra kaldırılmıştır.

8) Sancak (Livâ) in başında bulunan memura "Mutasarrıf" adı verilir.

9) Abidin Paşa, a.g.e., I, 6.

10) Abidin Paşa, a.g.e., aynı yer.

11) Abidin Paşa, a.g.e., I, 6.

içerisinde (1872) sırasıyla Tekirdağ ve Varna Mutasarrıflığı görevlerini de yürüten Abidin Paşa'ya 1873 yılında İstanbul Borsa Komiserliği görevi verilmiştir. Beş yıl bir kaç ay süren bu görevi sırasında Bâb-ı âli'de kurulan bir çok önemli komisyon üyeliği ve son Rusya savaşı sırasında Amavutluk Hanedanı'na bağlı Yanya'da Epir sınır için teşkil olunan "Sevkiyyât-ı Askeriyye Komisyonu" başkanlığını da yapmıştır (12). Ayrıca bu sırada Yenişehir Mutasarrıflığı da kendisine tevdi edilmiştir. Abidin Paşa bu görevleri sırasında Osmanlı borçlarına dair bir eser yazdığı gibi (**Konsolid, Hevâ Oyunları, İstikrâzât**); II. Abdülhamid'in (Ö. 1918) emri ile 1. ve 2. dereceli "Meb'us Seçim Nizamnamesi"ni de hazırlamıştır (13)

1878 yılında telgrafa İstanbul'a çağrılarak doğu islahat hareketleri için Diyarbakır, Elazığ ve çevre il ve ilçeleri i. Komiseri olarak görevlendirilmiş; bir yıl sonra bu görevle birlikte "**Rumeli Beylerbeyi**" pâyesiyile ilk valilik görevi olan Sivas'a tayin edilmiştir (1879). Bu görevi ise altı ay sürmüştür (14).

1880 yılında Selânik valiliğine tayin olunan Abidin Paşa aynı yıl içerisinde Kadri Paşa kabinesinde "**vezir**" rütbesiyile Hâriciye Nâzırlığı'na atanarak (15) meslekî hayatındaki ilerlemesini sürdürmüştür (16).

Getirildiği bu önemli vazifede üç ay görevde kaldıktan sonra Kadri Paşa ve bazı şahsiyetlerin azledilmesi sırasında bu görevinden alınarak (17) 1880 yılında uygun bir maaşla (13 bin kuruş) Adana'ya vali olarak tayin edilmiştir. Bu görevinde 4 yıl 7 ay 14 gün (18) kalan Abidin Paşa 1885 yılında ikinci defa

12) Abidin Paşa 1877 yılında bu görevde iken başkâtipliğini Şemseddin Sâmî (Ö. 1904) yapmıştır. (bkz. H. Turhan DAĞLIOĞLU, **Şemseddin Sâmî Hayatı - Eserleri**, İstanbul 1934).

13) Abidin Paşa, a.g.e., aynı yer.

14) Abidin Paşa, a.g.e., I, 7.

15) Abidin Paşa, a.g.e., aynı yer.

16) Abidin Paşa'nın Hâriciye Nâzırlığına atanmasını torunlarından Suphi Nuri şöyle nakletmektedir. "Annemin babası Abidin Paşa Selânik valisi iken Sultan Abdülhamid tarafından İstanbul'a çağrılarak kendisine vezirlik ve sadrazamlık verilmiş 38 yaşında Sadrazam olmak büyük bir talih. Padîşâh'ın huzurunda Abidin Paşa ile birlikte zamanın Şeyhülislâmı da bulunuyormuş. Bu teveccüh ve lîfât karşısında Şeyhülislâm padîşâha karşı şöyle itiraz etmiş' Padîşâhım Abidin Paşa pek muktedir bir zâttir. Fakat henüz pek gençtir. Diğer vekûlânın hepsi kendisinden yaşlıdır. Müsaade buyurunuz nâzır olsun bir kaç sene sonra elbet sayenizde sadrazamlık sırası da gellir" demiş. (bkz. Pakalın, M. Zeki, **Sicill-i Osmanî Zeyli**, I, 253; M. Zeki Pakalın'ın, Mehmed Süreyya'nın **Sicill-i Osmanî** adlı eserine yazdığı bu zeyi XIX cild olup; müsveddeler halinde Pakalın'ın kendi el yazısıyla Ankara TTK Kütüphanesinde bulunmaktadır. Kütüphane işlerinde kayıtlı olmayan bu eserin I. cildinin 249-259 sayfaları arasında Abidin Paşa ile ilgili bilgiler mevcuttur. Raflarda neşredilmeyi bekleyen bu eserin bir diğer ismi de "**Son Osmanlı Büyüklüğü Ansiklopedisi**" dir.

17) **Sâlnâme-i Nezâret-i Hâriciyye**, (3. Sâlnâme), s. 171, 172, İstanbul - 1318.

18) **Sâlnâme-i Adana**, (10. Sâlnâme), H. 1309.

Sivas valiliğine getirilmiştir. Bir sene kadar bu görevde kaldıktan sonra Ankara valiliğine atanan Abidin Paşa 8 yıldan fazla da bu görevi yürütmüştür.

1894 yılında son görevi olan Cezâir-i Bahr-i Sefid vilayeti valiliğine atanan Abidin Paşa 9 yıl bir kaç ay bu görevde kalarak en uzun valiliğini burada yapmıştır. Abidin Paşa bu son görevinde bulunduğu sıralarda II. Abdülhamid'e (slt. 1876-1909) yazdığı 12 Kasım 1895 tarihli bir mektupta şöyle demektedir. (19)

"Kulunuz bir çok yıllardan beri gece ve gündüz uğrunuza baş koyarak doğrulukla çalıştım. Ankara'da bulunduğum 8 yıl sonunda Ankara, Sivas ve Yozgat bölgeleri için başlıca mes'ele teşkil eden Ermeni komitelerinin teşekkülü işini vaktinde haber almış ve buna cür'et edenleri yakalıyarak suçlarını kendilerine söyletmış ve lâyük oldukları cezaları verdimiş idim. Ankara'dan ayrılışım sırasında yalnız Yozgat'ta Ermeni komitelerinin tertibi ile iki İslâmın öldürülmesi olayından başka idâre zamanında vukuât olmamıştır. Özellikle 18 yıl zarfında bağlılığımı bozucu zerre kusurum olmadığı çok pâk ve ak vicdanlı olan efendimce bellidir. Hâriciye Nâzırı bulunduğum sırada da bazı yüksek dereceli kişiler ve onların bir kısım adamlarını gücendirmiş idim. Fakat Allah bilir ki bu gücendirmekliğim efendimiz hazretlerine olan bağlılığımdan ve doğruluktan ileri gelmiştir. Şu sırada hizmetten bir süredir geri kalışım içimin yarası olduğundan hakkımda dünya - değer teveccühlerinin bir kez daha bahş- olunmasını istirhâma cesâret eylerim."

Abidin Paşa'nın II. Abdülhamid'e yazdığı bu mektuptan, sürekli yükselerek geldiği Hariciye Nâzırlığı'ndan valiliğe dönmesi ve devamında merkezden uzak bir yere vali olarak tayin olunmasının kendisini son derece üzdüğü anlaşılmaktadır.

Bu zamana kadar devlet idareciliği ön plânda olan Abidin Paşa belki de kendisine revâ görülen bu muamelenin tesiri ile son görevi sırasında eser telifine daha çok önem vermiş; Adana ve Sivas valilikleri sırasında yazdığı Mesnevî şerhinden sonraki dinî ve felsefî eserlerini burada meydana getirmiştir.

Abidin Paşa son görevi olan Cezâir-i Bahr-i Sefid valiliğinden emekli olarak İstanbul'a gelmiş ve 1906 yılında Yıldız Sarayı'nda Yemen Islahatı için kurulan komisyonda görev almıştır (20).

19) *Meşhur Vâliiler* adlı eserden buraya alınan mektubun *Yıldız Evrakı* 46 no'da kayıtlı Cezâir-i Bahr-i Sefid muhaberatına alt defterden alındığı ve anlaşılabilir bir Türkçe'ye çevrildiği belirtilmektedir. (bîz. a.g.e., s. 31).

20) Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Mücellifleri*, II, 47. İstanbul - 1972.

Abidin Paşa yapılan bu görüşmeler sırasında 15 Rebi'ül-evvel 1324 / 9 Mayıs 1906 günü kalp krizinden vefat etmiş ve Fâtiḥ Sultân Mehmed'in Türbe-i Şerffesi avlusuna defnedilmiştir. (21).

Görev yaptığı yerlerde faydalı hizmetlerde bulunarak idareciliği ve olumlu faaliyetleriyle kendini halka sevdiren Abidin Paşa yöneticiliği ve ilmi yönü ile de birçok yerli ve yabancı nişanlara lâyık görülmüştür. Bunlar arasında Murassa Osmanî, Birinci Mecidi, Gümüş İmtiyaz madalyalarını sayabiliriz. Yine 1894'de Cezair-i Bahr-i Sefid valiliği görevine geldikten sonra Fransa'nın en büyük ilmi cemiyeti olan "**Akademi**" ye mensup "Palom Nişanı" Fransa devleti tarafından kendisine verilmiştir (22).

Abidin Paşa'nın uzun süre görev yaptığı Ankara ve Adana'da bugün onun adını ve hatırasını taşıyan izler görmek mümkündür. Ankara'da Cebeci şemtinin üst kısmında bulunan büyük bir mahalle "**Abidin Paşa**" adını taşır. Yine bu mahalle içinde bulunan okullar da aynı şekilde isimlendirilir. Adana'da görevli bulunduğu yıllarda ise Çukurova tarımının modern usullerle yapılabilmesi için batıdan makinalar getirerek çevre çiftliklerinde kullanılmasını sağlamıştır (23). Yine aynı şehirde bugün Kız Lisesi olarak kullanılan binayı o vakitlerde Rüştiye Mektebi olarak temelini atmış; halkın vakit ve namaz saatini öğrenmesi için şehrin merkezine bir de saat kulesi yaptırmıştır. Bugün hâlâ çalışır vaziyette olan bu saatin bulunduğu ana caddeye de Cumhuriyetin ilk yıllarında "**Abidin Paşa Caddesi**" adı verilmiştir.

İLMÎ - EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ:

İdareci kişiliğinin yanısıra bir âlim ve bir edip olarak nitelendirilen (24) Abidin Paşa yoğun devlet işleri arasında ilimle uğraşmış ve faydalı eserler vermeyi başarmış bir zâttir.

Arapça, Farsça, Arnavutça, Fransızca ve Yunanca'yı bilmenin yanısıra bu dillerin edebiyatlarını da gayet iyi kavrayan (25) Abidin Paşa verdiği eserlerin yanısıra çeşitli dillerde yazdığı makaleleri bazı yerli ve yabancı gazetelerde yayınlamıştır.

21) Abidin Paşa, a.g.e., (İstanbul-1324), I, 6, **Meşhur Vâkiler**, s. 30.

22) Abidin Paşa, **Saâdet-i Dünya**, Terceme-i Hâl kısmı, s. 159, İstanbul - 1317.

23) Taha TOROS, a.g.m.

24) İbrahim Alâeddin GÖVSA, "Abidin Paşa", **Meşhur Adamlar**, I, 8.

25) Abidin Paşa, **Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif**, I, 6.

Görev yaptığı yerlerde şair ve ilim adamlarına yakınlık gösterip, onlara yardımcı da olan Abidin Paşa, **Tezkire-i Şu'arâ-yi 'Amîd** yazarı Ali Emiri'yi (Ö. 1923) ve bu makalede daha önce bahsi geçen Şemseddin Sâmî (Ö. 1904) yi (**bkz. 12 no'lu dipnot**) maiyetinde bulundurmuştur (26).

Eserlerinde idarecilik ile ilgili bilgiler veren ve iyi bir idarecinin nasıl olması gerektiğini de belirten Abidin Paşa ününü borçlu olduğu VI.ciltlik Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerifinde "**Bakkal ve Papağan**" hikayesindeki aşağıdaki beyiti şerh ederken şöyle demektir (27):

Her du gûn âhû giyân hordend u âb

Zîn yekî sergîn şodu z'ân muşk-i nâb

Tercüme: Her iki tür ceylan da aynı yerden yedi içdi

Birinden pislik oldu, diğerinden hâlis misk

Şerh : İnsanlardan dahi iki kişi aynı hocaya giderler fakat biri insân-ı kâmil diğeri taklidci ve bâtil olur. Siyasette de aynı görevde iki türlü memur vardır. Biri akıllı ve doğru işli olur, maiyyetindeki kişiler rahat eder ve işleri misk gibi güzel koku yayar. Diğeri ise kötü işli ve ahmak olmak hasebiyle kötü yöne sevkeden icraâtları sebebiyle âhâlî bîzâr olur ve güzellik yerine kötülük hâsil olur.*

Abidin Paşa Me'âlî-yi İslâmiyye adlı eserinde de Fâtîha Sûresi'nin tefsirini yaparken bir memurun haksızlıkla kımseden para almaması, iş hukukunu elinden geldiğince öğrenmesi ve hayırlı sonuçlar getirecek işlere meyletmesinin gerektiğini söyler (28).

Eserleri:

Abidin Paşa çeşitli konularda eserler vermekle birlikte en önemli eseri Mevlânâ'nın Mesnevî'si'nin I. cildini kapsayan VI ciltlik Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif adlı eseridir.

26) M. Kemal İNAL, **Son Asır Türk Şairleri**, "Kendime Dair", IV, 2228, İstanbul-1988.

27) Abidin Paşa, a.g.e., I, 212 vd.

28) Abidin Paşa, **Me'âlî-yi İslâmiyye**, s. 7 vd, İstanbul-1316.

Abidin Paşa'nın eserleri yazılış tarihleri sırasıyla şöyledir:

1) Konsolid, Hevâ Oyunları, İstikrâzât (29)

İstanbul Borsa komiserliği görevinde bulunduğu sıralarda (1873 - 1878) yazmış olduğu bu risâle maliyeye dair bir kitapçık olup; Abidin Paşa'nın ilk eseridir. 1291 / 1874'de İstanbul'da Ma'ârif Nezâreti'nin izniyle basılmıştır.

Eserde vadesi belli olmayan ve yalnızca faiz ödenen devlet tahvilleri, faizle borç para alma ve Osmanlı borçlarıyla ilgili bilgiler yer almaktadır.

Dört "**cüz**" ve beş makeden oluşan bu eser 12 sayfası "**Mukaddime**" olmak üzere toplam 66 sayfadır.

2) Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif

Abidin Paşa'nın ününü borçlu olduğu bu eser VI cilt olup Mevlânâ'nın Mesnevî'si'nin I. cildini kapsamaktadır. Abidin Paşa eserinin I. cildini Adana valiliği görevinde 31 Aralık 1884 günü yazmaya başlamış ve tam bir yıl sonra (30) Sivas valisi iken bitirmiştir. 1886 yılında ise Sivas ve İstanbul'da ayrı ayrı tab ettirmiştir.

Abidin Paşa eserinin diğer ciltlerini de muhtelif zamanlarda tamamlarak 1306 / 1888 yılında VI cilt olarak İstanbul'da yayınlamıştır (31).

Eserinde Mesnevî'den bir beyit alarak Türkçe'ye çeviren Abidin Paşa daha sonra "**Şerh**" başlığıyla beyiti açıklamış, konuların anlaşılmasını kolaylaştırmak için de çeşitli hikayeler naklederek; zaman zaman Ayet-i Kerim ve Hâdis-i Şeriflerden, âşına olduğu batı -özellikle Yunan- kültüründen örnekler vermiştir.

Mesnevî'ye olan saygı ve sevgisini "*... dünyadaki en büyük lezzeti Kur'an-ı azîmu'ş -Şân'dan sonra Mesnevî-i Şerif'in mütalâasından alınm...*" (32) diyerek dile getiren Abidin Paşa herkesin daha fazla yararlanması için Mesnevî'yi tercüme ve şerhettiğini ve bunu yaparken de açık ve öz yazmak ama-

29) Eserde Abidin Paşa'nın ismi **Abidin Bey** olarak geçmektedir. Bunun sebebi de "**Paşa**" ünvanını henüz almamış olmasıdır.

30) Abidin Paşa, **Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif**, I, 5 ve 491 vd.

31) Bu eserin baskılan için bkz. Nuri ŞİMŞEKLER, **Abidin Paşa ve Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif**, s. 21 vd. (S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans tezi, 1992); Abidin Paşa'nın bu önemli eserinin yazma nüshası İstanbul Divan Edebiyatı Müzesi Kütüphanesinde 34-36 No'larla kayıtlıdır.

32) Abidin Paşa, a.g.e., I, 4.

cında olduğunu belirtmiş (33) fakat burada da arzusuna tam muvaffak olmadığını söylemiştir (34)

Daha önce de zikrettiğimiz gibi Mesnevî'nin I. cildini kapsayan VI. ciltlik bu mezkûr eserin ciltlere göre beyit sayısı şöyledir (35):

I. cilt	:	1. beyitten	739.	beyite kadar
II. cilt	:	740.	"	1389.
III. cilt	:	1390.	"	2034.
IV. cilt	:	2035.	"	2615.
V. cilt	:	2616.	"	3227.
VI. cilt	:	3228	"	4003.

Üzerinde daha fazla durulması gerektiğine inandığımız Abidin Paşa'nın bu eserini başka bir makalemizde bütün yönleriyle tanıtmayı ümit ederek burada bu kadar bilgi vermenin yeterli olduğu kanaatindeyiz.

3) Mesnevî-i Şerîf'deki Arabî Kıssası

Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerîf adlı eserinin IV. cildinde bulunan bu hikaye, ayrı basım olarak İstanbul Mahmud Bey Matbaası tarafından 1306 / 1888 yılında 103 sayfa olarak neşredilmiştir.

Abidin Paşa eserinin baş kısmındaki "İhtâr-ı Mañsûs" bölümünde IV. cildin üçyüz küsür sayfadan meydana geldiğini; bu cildin içerisinde bulunan ve derin hikmetler içeren mezkûr hikayenin herkes tarafından daha dikkatle okunup anlaşılabilmesini sağlamak için hiçbir değişiklik yapmadan ayrı olarak tab ettirdiğini belirtmektedir.

4) Kolera Hakkında Makâle-i Nâfi'a

Abidin Paşa'nın Ankara Valisi iken (1886-1894) kaleme aldığı bu eser kolera hakkında 7 sayfalık bir el kitabı olup; Ankara Vilâyet Matbaası tarafından basılmıştır.

Koleradan korunma ve vukuu halinde alınacak tedbirlerle ilgili bilgileri içeren bu makale Avrupa'da yayınlanan eserlerden faydalanılarak hazırlanmış olup en son yenilikleri içeren bir broşürdür.

33) Abidin Paşa, a.g.e., aynı yer

34) Abidin Paşa, a.g.e., aynı eser.

35) Beyitler R.A. Nicholson'un neşrettiği "Mathnavî" ye göre numaralandırılmıştır.

5) Tercüme ve Şerh-i Kasîde-i Bürde

Muhammed el-Bûsîrî (ö.M. 1296) nin Arapça olan **Kasîde-i Bürde** eserinin terceme ve şerhidir. 1307 / 1890 yılında İstanbul'da (204 s.) Mahmud Bey Matbaası, 1324 / 1908 yılında ise Kütüphanê-i İrfân tarafından (168 s.) iki defa neşredilmiştir.

Eserin başında Abidin Paşa'nın kendi kaleminden bir Mukaddime ve tercüme-i hâli bulunmaktadır. Eserde Kasîde- Bürde'den alınan beyitler birer birer tercüme edildikten sonra "**Ma'nâ-yı Elfâz**" başlığı ile bilinmesi zor olan bazı Arapça kelimelerin Türkçe karşılıkları verilmiştir.

Sonunda ise Abidin Paşa yazmış olduğu kısa bir notta eserin son beyitini 17 Kanûni-evvel 1305 / 6 Ekim 1887 tarihinde yanında oğlu Râsîh Bey olduğu halde Ankara'da yazdığını belirtir.

6) Ber Tarz-ı Nevîn-i Nahv-i Arabî

Cezâir-i Bahr-i Sefid valiliği görevinde bulunduğu sıralarda (1894-1901) yazdığı bu eser 1312 / 1894 yılında Rodos Vilâyeti Matbaası tarafından basılmıştır (61 s.).

Başında ve sonunda herhangi bir not bulunmayan bu eser Arapça bir nahiv kitabıdır.

7) Sa'âdet-i Dünya

Abidin Paşa'nın aynı görevde iken yazdığı bu eserin de iki baskısı vardır. İlki 1312 / 1894 yılında Rodos Vilâyet Matbaası tarafından (160 s.), ikincisi ise İstanbul'da Kitabcı Arakel Matbaası aracılığıyla 1317 / 1899'da "**Külliyât-ı Abidin Paşa I. Kitab**" (36) başlığı adı altında (96 s.) yayınlanmıştır.

Eserin başında Abidin Paşa'nın kaleminden bir Mukaddime bulunmaktadır. Sonunda ise müellifin Rodos Vilâyet Matbaası tarafından yazılan terceme-i hâli bulunmaktadır. (37)

Eser güzel bir öğüt, ahlâk ve hasb-ı hâl kitabıdır.

36) Adı geçen yayınevi "**Külliyât-ı Abidin Paşa**" adıyla başka bir eserini yayınlamamıştır. (M. Seyfettin ÖZEGE, **Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu**, İstanbul - 1971).

37) Bu terceme-i Hâl, Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif adlı eserindeki ile aynı olup; sonuna birkaç husus eklenmiştir.

8) Âlem-i İslâmiyyet (Müdâfa'a) (38)

Mısır'da bir papazın Kur'an-ı Kerim ve İslâmiyet aleyhinde yazdığı makaleye tenkid ve cevap olarak kaleme alınmış; 1315 / 1897'de İstanbul'da Tahir Bey Matbaası tarafından 40 sayfa olarak basılmıştır.

Abidin Paşa yine aynı valilik görevi sırasında 10 "Fasıl" olarak yazdığı bu eserinde mezkûr makaleyi eleştirmiş ve burada yazılan bahislerin doğru şekillerini Kur'an-ı Kerim'den ayetler getirerek isbata çalışmıştır.

9) Me'âli-yi İslâmiyye

1316 / 1898 yılında İstanbul'da basılan bu eser 356 sayfa olup Ayet-i Kerim'lerin ışığı altında İslâm dininin güzelliğini yansıtmaktadır.

Abidin Paşa son valiliği sırasında yazdığı eserinin baş kısımlarında Fâtîha Sûresi'ni ayet ayet ele alıp tercümesini verdikten sonra "Hikmet" başlığı altında izahâtlarda bulunmaktadır.

İleriki sayfalarda diğer sûrelerden aldığı bazı ayetleri de aynı şekilde izah eden Abidin Paşa, Kur'an-ı Kerim'in son suresi olan Nâs Sûresi ile eserini tamamlamıştır.

38) Bu eser "Müdâfa'a-yi Âlem-i İslâmiyyet" adıyla da kaydedilmektedir.